

hvor lidt man interesserede sig for de dårligt stillede samfundsborgere. Er det ikke en mere nærliggende tanke at man ikke skelnede socialt når det gjaldt åndelige anliggender? Ville det ikke være mere frugtbart at se på andre muligt tolkninger: de kristne associationer, den høviske anstand, de dyder og laster som alle mennesker burde have for øje? Jo, det er også ideologi, men den har i det mindste hold i de samtidige skriftlige kilder.

Uden at være enig i alle detaljer eller begejstret for bogens stilleje finder jeg den stimulerende. Hvert emne der tages op er værd at beskæftige sig med og bør sætte ny gang i studiet af middelalderens mest imponerende monumenter her i landet.

Inge Skovgaard-Petersen

KAI HØRBY: Den kristne middelalder. Det europæiske hus 3, red. Søren Mørch. Kbh., Gyldendal 1991. 314 s. Ill. Værket sælges kun samlet, kr. 1200.

Det europæiske hus udmærker sig ved at mangle et forord eller en indledning. Men bind 1, Civilisationen, skrevet af Søren Mørch, giver redaktørens opfattelse. I Europa, Vesteuropa, udvikledes en kultur, som han ikke tøver med at betegne som civilisationen – med Kemal Atatyrks ord: »Civilisation betyder europæisk civilisation, der er ikke nogen anden«. Den afgørende udvikling skete i det 18.-19. århundrede, Opdagelser, Industrialisering, Guds død er kapiteloverskrifter, formuleringen af kravet om menneskerettigheder den største bedrift. Ved en sammenligning med Kina bemærker Mørch, at det har været Europas held, at det ikke har været muligt at opbygge et imperium i denne verdensdel (s. 18).

Det velskrevne bind 2, Romerne og germanerne, af Lotte Hedeager og Henrik Tvarnø rummer et par bemærkninger af relevans for middelalderen, vigtigst forekommer det mig, at Europa efter Romerrigets sammenbrud slap for en balance mellem magtinstanser eller institutioner, der holdt hinanden i skak og dermed forhindrede en udvikling af samfundet (s. 253 og 291). Frankernes kejserkroninger i Rom repræsenterede ikke en videreførelse af alliancen mellem kirke og imperium (s. 292).

I modsætning til de foregående forfattere har Kai Hørby et langt indledningskapitel, hvori han præsenterer sine overvejelser over

middelalderbegrebet og historieforskningen, Michelet og Ranke, Dopsch og Pirenne, Annales-forskerne. Det hedder her konkluderende: »Kristendommen er den afgørende forskel mellem oldtiden og middelalderen i Europas historie«. »Kristendommen blev for folkeslagene uden for Middelhavsverdenen et medium for deres overtagelse af romerkulturen«. »Hele kulturgrundlaget for de europæiske middelalderstater var romersk«, men hvor kejsermagten i Rom var én, var de barbariske efterfølgerstater altid flere.

Når det afsluttende i indledningen siges, at fremstillingen følgelig »må samle sig om de nye ikke-romerske folks bevidsthed om det romerske, om det kristne og om deres egen historie«, går denne programerklæring – viser det sig – kun på det efterfølgende kapitel *Europas folk*. Vi læser i dette om Paulus Diacons historiske bevidsthed, de europæiske folkeslags historiske bevidsthed, elementer af erindring om vandrings-tiden, tanken om Rom. Vistnok er forfatteren inde på noget værdifuldt, afsnittet om Paulus Diacon pejler en historisk bevidsthed forskellig fra romerske historieskriveres, men når der tales om folkenes historiske bevidsthed, bliver det vanskeligt – og (bevidst?) altmodisch.

I resten af bogen får vi da også en traditionel historisk fremstilling af, hvad der karakteriserer middelalderen og af den udvikling der skete. Hovedvægten ligger markant på kristendommen og kirken, som får to kapitler (s. 61-146), mens de to næste gælder *Europas rigdom* og *Europas stater* (s. 147-212), herefter følger *Videnskab og kunst* og *Europæernes fjender* (s. 213-63) – og i begge disse spiller kristendom og kirke en central rolle. Der sluttes af med et kapitel om reformation og humanisme.

Klosterkristendommens store betydning er en hovedtanke i bogen. Benedikt af Nursia havde med sin klosterregel disciplineret eneboerlivet. Eneboeren fik i sin stræben efter det nære forhold til Gud mulighed for et hjælpende fællesskab. Munkenes askeseideal fik stor indflydelse på verdenskirken. Paverne fremmede klosterbevægelsen, reformordnerne frigjordes for biskoppeligt tilsyn og stilledes direkte under pavestolen. I stigende grad præstevedes munkene og opnåede sjælesorg. Flere paver, især o. 1100, var tidligere munke, og Bernhard af Clairvaux var i 1140'erne reelt ledende i den vesteuropæiske kirke, var hovedmanden bag det 2. korstog, legitimerede ordensriddernes krig og udarbejdede tempelherrenes ordensregel. Men uden for klosterverdenen var mennesket afskåret fra at stræbe efter det fuldkomne liv. Vejen til frelse var sakramenterne, de af kirken forvaltede nådesmidler. I det hektiske religiøse klima i det 12.-13. århundrede, og med klosterlivet som bevidst eller ubevidst inspirator, kunne fromhedslivet imidlertid »arbejde med den forestilling, at aposteltiden, i virkeligheden, var her og nu« (s. 188). Tiggermun-

kene prædikede korstog og bekæmpede kættere, men om Frans af Assisi har Hørby den gode bemærkning, »at der egentlig var tale om en virksomhed der så bort fra at kirken fandtes og havde frelsesmidler til sin rådighed« (s. 94).

Også verdenskirken får naturligvis en solid plads i fremstillingen, lokalkirke (dvs. bisper) såvel som pavestol, men har dog ikke forfatterens bevågenhed i samme grad som klostrene. Fremstillingen sætter spørgsmålstegn ved det betydningsfulde i kampen mellem regnum og sacerdotium i det 11.-12. århundrede, den placeres som undtagelsesfænomenet (s. 215), der var normalt tale om et tæt samarbejde – så rigtigt dette kan være, fører det imidlertid til, at vi ikke bliver præsenteret for middelaldersamfundets to, konkurrerende, øvrigheder. Skismaet efter 1378 og splittelsen mellem pave og koncil betød, at »middelalderkirken som frelsesanstalt gik i opløsning« (s. 286). Hovedpersonerne i Hørbys europæiske hus er Benedikt af Nursia og Gregor den Store, Karl den Store, og Bernhard af Clairvaux.

I kapitlet om *Europas stater* er et par sider om kongedømmets ideologi vigtigst. I Vestgoterriget og Frankerriget udvikledes på gammeltestamentligt grundlag ideen om kongens salving og kroning. Som Israels konger havde frankerkongen over for Gud ansvaret for sit folk, og i kredsen omkring Karl den Store byggedes der videre herpå. Det var så langt vigtigere end kejserkroningen. I øvrigt bruges kapitlet af forfatteren mest til at placere oplysninger af diverse art, som en bog om middelalderen måske ikke kan være foruden, etableringen af Normannerriget i Syditalien, Konstantinopels erobring i 1204, England (parlamentet er glemt, s. 198! Jf. henvisning s. 191), Østersøområdet, bykultur, Hansestæderne, bykommuner, Kirkestaten, godt nok ikke nogen pædagogisk eller læservenlig blanding. Vigtigere er en side om beskatning, en om feudalismen, to om investiturstriden, to-tre om kirkens centralisering og nogle betragtninger over fyrstedømmernes udvikling til stater.

Kapitlet om *Europas rigdom* tager sit udgangspunkt i den ældre middelalders agrarøkonomiske samfund domineret af stordrift som i Romerriget. De mindre driftsenheders gennemslag senest i det 13. århundrede sættes i forbindelse med udviklingen af handelskapitalen og det internationale marked. Byerne var i ældre middelalder næsten lige så selvforsynende som borge og klostre, nu blev de centre for kulturudviklingen. Der suppleres med afsnit om demografi, landbrug, handel, specielt bemærkes den kyndige redegørelse for udviklingen af de handelsmæssige og finansielle teknikker.

Kapitlet om *Videnskab og kunst* betoner atter forskellen mellem klostrene og den verdslige kirke. Klostrenes betydning for overleveringen af

traditionen fra oldtiden var stor, men lærdommen skulle bruges umiddelbart i klosterlivets forsøg på at realisere det nære gudsforhold. Det 12. århundredes skolastik i katedralskolerne søgte at forstå troen med forstanden. Hørby tager afstand fra udtrykket det 12. århundredes renaissance, der var ikke tale om nogen genopliven af ældre kultur, men om en ny videnskabelig metode, sprogvidenskabeligt, sprogfilosofisk, dialektisk, som brugtes i filosofi, teologi, jura. Det er en yderst kompetent og dertil pædagogisk tilrettelagt fremstilling, vi får af videnskaben. Fremstillingen af kunsten, romansk og gotisk arkitektur, billeder og skulptur, er derimod meget summarisk.

I kapitlet om *Europæernes fjender* kommer den katolske kristendom nok engang i centrum, fjenderne var de frafaldne, muslimer og kættere. Hørbys interesse gælder de sydfranske katharer, som verdslige og gejstlige myndigheder bekæmpede hårdt i det 13.-14. århundrede. Baggrunden for forfølgelserne ses i kirkens svaghed, disciplinen måtte håndhæves. Indledningen til dette kapitel er ikke nem at læse. Det begynder således: »Hvis der findes en specifikt europæisk kultur og samfundstradition er den skabt i middelalderen, og ingredienserne er kristendommen og den romerske kulturarv« (s. 244). Der fortsættes: »Men det afgørende er tilhøret til kristendommen«. Herefter hedder det: »Men hvis det kristne i kultur og samfund skal anses for at være grundlæggende europæisk, er der klare antieuropæiske strømninger til stede inden for selve Europa, nemlig fremfor alt de afvigende bevægelser der gør sig gældende i kirken. Kætterbevægelserne...« (s. 244). Hvis man skræller betingelsesbisætningerne væk, unødvendige i betragtning af bogens titel og hele den foregående fremstilling, bliver meningen den, at kætterne nærmest falder uden for europæisk kultur. I kapitlets slutning når Hørby (s. 263) dog heldigvis frem til fællestrækkene mellem klosterbevægelserne og katharerne, og han kan konkludere, at »klosterkulturen i grunden udgjorde en trussel mod verdenskirken, hvis den da ikke var kirkens redning«, og »Katharismen fremtræder i nogle af sine kendetegn som et forsøg på at realisere kristendommen bedre end kirken var i stand til«. Jeg ville imidlertid ønske, at vi havde fået en bredere gennemgang af kætterbevægelserne. Katharerne opfattede sig selv som værende uden for kirken. Men der var jo andre grupper, sekter, som kirken havde problemer med, mest kendt valdenserne, de angreb ikke kirkens centrale dogmer, uden for så vidt som de synes at have ment, at de kunne undvære de katolske præster. Samtidig er det karakteristisk, at en fløj inden for franciskanerne, spiritualerne, i 1317 blev dømt som kættere og næppe helt med urette. Til gengæld holdt en række fromme lægbroderskaber, især i det 15. århundrede, sig inden for kirkens ram-

mer. Sammenfattende må man vist sige, at strid mellem magthavere og afvigere, strid om hvem der besidder sandheden, blev et centralt europæisk træk.

Sidste kapitel, *Splittelse, konflikt og nytænkning*, ridser kort nogle problemer op omkring forstadier til reformationen, men interesserer sig især for humanismen, en verdslig eller menneskelig videnskabelighed, selvstændig i forhold til teologien. Den havde »væsentlige forudsætninger i skolastikkens« metode, men kom »først da kirken stod dybt splittet over for sin tradition og sin opgave«. Materialet fandt man i oldtidens videnskab. Humanismen eksemplificeres med to skrifter inden for den politiske videnskab, Erasmus' »En kristen fyrstes undervisning« og Machiavellis »Fyrsten«, og med Thomas Mores ironiske »Utopia«. Det ville have været godt, hvis renæssancekunsten også havde været medtaget. Fra o. 1420 udforskede og kortlagde kunstnerne bevidst mennesket og naturen. Og hvis humanismen havde nogle forudsætninger i skolastikken, gælder det samme om renæssancen og gotikken. Hørby diskuterer på s. 238 gotikken, karakteriserer dens fremstilling som anskuelig, mener dermed vistnok fortællende. Det afgørende var imidlertid udviklingen henimod naturalisme, således som det nemmest ses i skulpturen. Når bortses fra den kendte rytterstatue af Karl den Store (efter antikt forbillede), kender den romanske kunst knap nok en friskulptur, men i de hundrede år o. 1200 skete der en udvikling, som kan minde om den klassiske græske. Gotikken studerede mennesket. Hørby strejfer tanken, for så vidt som han spørger, om den »anskuelige« fremstilling kunne hænge sammen med, at kunstnerne var påvirket af den ny tænkning om naturen.

Bogens illustrationer er vel først og fremmest billedredaktøren Knud Ryg Olsens valg. I hvert fald gælder den lagte linie også de foregående bind, karakteriseret ved en bevidst afvigelse fra ideen om, at billeder nødvendigvis skal være fra den tid der fortælles om, at de skal være kilder til datiden. Der er da også god mening i at gengive et billede af Benedikt af Nursia og Gregor den Store fra det 10. århundrede (s. 79) og i at lade Konstantin den Store overrække sit gavebrev til paven på en fresko i Vatikanet fra 1524-25 (s. 65), men jeg finder det meningsløst at illustrere Urban 2. i Clermont 1095 med et smukt renæssancepræget bogmaleri fra det 15. århundrede (s. 105) og Karl den Stores ødelæggelse af sachsiske helligdomme med et fransk kobberstik fra det 18. århundrede (s. 40). Hvad er formålet hermed?

Hørbys bog om Europas middelalder er mentalitetshistorie, for så vidt som det centrale emne er kristendommen, der udmøntede sig såvel i munke og præster som i kættere og fyrsteideologi. Samtidig peger Hørby

på arven fra Rom. Lige så rigtigt dette er, lige så sikkert er det, at denne kulturarv omformedes kraftigt. En passant peges der på den germanske arv, først og fremmest kongedømmet, men tidens krigeriske mentalitet og idealer behandles ikke.

Bogens fremstilling kan sammenlignes med Sverre Bagges *Europa tar form, år 300-1300* (1986). Det er Bagges tese, jf. titlen, at Europa skabtes i middelalderen, og hans bog får hermed samme ærinde som Hørby's. Bagge fremstiller Europa i et komparativt perspektiv. Ved Europa forstås Vesteuropa (men det gælder realiter også hos Hørby), sammenligningen gælder Byzans og Islam, og især Byzans havde jo nok så stærke rødder i antikken som Vesteuropa. Han hefter sig især ved statsapparatet; karakteristikkene af kalifatet, som også kan gælde for de senere islamiske riger, er væsentlig. Det lykkedes for kalifferne at skabe en enevældig statsmagt hvilende på bureaukrati og hær. Bureaukratiet var for en stor del rekrutteret fra købmandsklassen, men hæren blev bygget op af militærslaver eller lejesoldater fra folk uden for riget. Kaliffen og hans magtapparat blev uafhængig af samfundets elite, dvs. først og fremmest det jordejende aristokrati, men statsapparatet blev hermed et fremmedelement i samfundet, og det havde liden betydning for de troende, hvem der beherskede det. Omvendt var det feudalsamfund, som udvikledes af Karolingertidens opløsning, nok stærkt decentraliseret, men det domineredes af et aristokrati af krigere og gejstlige, og den politiske kontrol inden for de små enheder, det var organiseret i, var stærk. Ved opbygningen af en statsmagt i højmiddelalderen måtte kongemagten manøvrere sig frem i balance med vasaller og kirke. Lad mig supplere Bagge med Machiavellis sammenligning mellem Frankrig og Tyrkiet: Sidstnævnte vil det være næsten umuligt at erobre, men lykkes det og er herskerætten udryddet, kan besiddelsen fastholdes. I Frankrig vil man derimod let kunne trænge ind, der vil altid findes misfornøjede baroner at støtte sig til. Men af samme årsag kan besiddelsen ikke fastholdes.

Hørby negligerer feudalsystemet, eller bedre, feudalsamfundet. Han præsenterer kort lensvæsenet (s. 182f, jf. s. 97), men nævner vist intetsteds delegeringen af kongemagtens beføjelser efter Karl den Store. Vi hører om ridderordnerne, men ikke om adel og riddere, om hele den krigerske kultur, som gennemsyrede samfundet. Adelen var både politisk og militær, til dels også økonomisk elite, et forhold som afviger totalt fra de muslimske samfund. Den opfattede sit forhold til kongemagten som en gensidig kontrakt. Det gjaldt den enkelte lensmand inden for feudalsystemet, men det for eftertiden så vigtige blev, at adelen – når statens styre udvikledes – som stand krævede kontrol med kongen eller fyrsten, det være sig det engelske parlament, de spanske cortes eller de

bedste mænd i Danmark. På samme vis skulle bispemagten spørge domkapitlet til råds. Den middelalderlige opfattelse af skattebegrebet er også værd at fremhæve. Hørby påpeger, at hver enkelt afgift oprindeligt var knyttet til en ganske bestemt funktion og forpligtelse, men hertil bør føjes, at egentlige skatter skulle bevilges, hver gang de blev udskrevet. Fyrstemagten var ikke suveræn.

Et karakteristisk middelaldertræk er korporationerne. Hørby anfører, at de juridisk set er af romersk oprindelse, men det bemærkelsesværdige er deres talrighed og betydning: klostre, universiteter, domkapitler, gilder, lav, bykommuner. Og alle disse institutioner krævede af fyrsten deres privilegier. Afstanden til Byzans og endnu mere til Islam var stor, lavene i Byzans var statslige organisationer, og i de islamiske lande fandtes i byerne kun øvrighedens bureaukrati.

Et centralt middelaldertræk turde være kritikken af magten, kravet om frihed og om gensidighed i forholdet mellem hersker og folk, oprøret, og dermed det konstante arbejde med at legitimere magten.

Det er godt, at Hørby har skrevet sin bog om Europas rødder i den kristne middelalder. Det er ikke ualmindeligt, at middelalderhistorikere negligerer kristendommen og blot interesserer sig for kirken som institution. Bogen er derfor væsentlig. Men det er i mine øjne en mangel, at den ikke behandler det krigerske feudalsamfund og ikke nærmere diskuterer forholdet mellem herskeren og de individer og grupper, han herskede over.

Erik Ulsig

KNUD J.V. JESPERSEN: Stat og nation. Det europæiske hus 4, red. Søren Mørch. København. Gyldendal 1991. 324 s. ill. Seriens enkelte bind kan nu købes særskilt for kr. 250.

»Stat og nation« synes ikke at være nogen særlig velvalgt undertitel til docent Knud J.V. Jespersens bind 4 i Gyldendals serie »Det europæiske hus«. Overskriften til bogens første hovedafsnit leder straks læseren bedre på vej: »Ideen om Europa«; og på side 29 siges det rent ud, at »dette bind drejer sig med andre ord først og fremmest om udviklingen af Europa som idé og denne udviklings praktiske udslag og virkninger.« Definitionen stammer fra andet hovedafsnit, »En forståelsesramme«, hvor forfatteren gør rede for bogens sigte. Sammesteds skitseres en overordnet ramme for fremstillingen, der rækker fra middelalderens slutning til Det tyske Kejserriges grundlæggelse 1871. Bogen udmærker